

Kulturpromenad runt Klippans Pappersbruk (Texten är en avskrift från de utplacerade skyltarna. Promenaden skapad 2014./bp)

Skylltprogrammet har finansierats av Länsstyrelsen Skåne. Texterna har tagits fram av Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne i samverkan med Svenska Pappersbruket AB och ideellt engagerade.

1. Kraftstationen och bron över Rönne å.

Vattenkraft och vattentillgång var helt avgörande för papperstillverkningen. Stora mängder vatten behövdes i renings- och tillverkningsprocesserna. Rönne å hade tillräckligt med vatten. Fallen vid Klippan användes för brukets energiförsörjning. I äldre tider användes ån för utskeppning med pråm till Ängelholm. För att underlätta transporter byggdes det tidigt broar.

När Abraham Tornérhjelm 1772 köpte bruket av staten lade han stora resurser på moderniseringar. Fördämningar och slussar byggdes och stensprängningen i ån genomfördes. För att komma närmare Åby byggdes en träbro över Rönne å. Den var 35 meter lång och 3,5 meter bred och vilade på ett stenkar. 1844 byggdes bron om med välvda brospann i sten. Senare har bron förstärkts med en yttre stålkonstruktion med gjutna betongelement för att klara tunga transporter. Hundra meter österut finns numera en nedlagd järnvägsbro. Den byggdes 1917 och användes fram till 1983 då lastbilstrafiken tog över järnvägens roll.

Klippans pappersbruk var långt in på 1900-talet beroende av vatten för kraftförsörjningen. Längs Rönne å finns tre kraftverk som är anlagda av bruket, Formöllan, Klippan och Stackarp. Anläggningen på bruket är bevarad, de två andra är moderniserade. För att försäkra sig om jämn och tillräcklig krafttillförsel skrev bruket 1911 kontrakt med Sydsvenska Kraftaktiebolaget om leverans av el. Brukets kraftstation som driver både vattenturbin och generator är placerad precis nedströms bron. Det är en lite byggnad från 1913 av rött tegel, utsmyckad med krenelering, spröjsade fönster och svart skiffertak.

Krafttillförseln tillsammans med bristen på lump varit problem som brukets brottats med. Den ojämna och bristfälliga kraftförsörjningen varade ända tills elektrisiteten blev vanlig på 1910-talet. En iakttagelse från slutet av 1800-talet beskriver att någon reserv för den under dygnets lopp växlande vattenkraften fanns icke, utan bruket var tvunget att stoppa 4-5 timmar varje dygn på grund av kraftbrist.

[Informant: *Boken Klippans pappersbruk. Med Lessebo och Böksholm. 1932.*]

2. Borgen

Borgen byggdes i slutet av 1700-talet av dåvarande bruksägare, Abraham Tornérhjelm, som huvudbyggnad till en mindre lantegendom. Den ligger avskilt norr om Rönne å med ståndsmässig utsikt. Borgen fick sitt nuvarande utvändiga utseende på 1850-talet med den italienska villan som förebild, en liten herrgård i ett plan med flyglar. Representationen skulle ske både inne och ute, varför en stor park anlades. Parken ser annorlunda ut i dag men ännu finns en del av strukturen kvar.

På Borgen bodde direktören för Klippans Pappersbruk, eller brukspatronen som han kallades. Det finns många berättelser, som att tågtidtabellen anpassades till när festerna på Borgen tog slut. Berättelsen kompletteras av sönerna till direktör Christen Asp Bock, vars luxuösa och vilda liv mest bestod av glada fester och jakter. Stundom åkte de i ekipage med hästar, och stundom komma de ridande, åtfölja av ett 50-tal hundar.

Bruksdirektörerna var mäktiga. De har genom åren varit många och alla har velat brukets bästa, men vägen dit har varierat. Vissa satte aldrig sin fot i fabriken med andra var mer praktiskt intresserade av produktionen. Rutger Larsson var direktör och VD 1964 till 1971, född och uppvuxen i Klippan där hans far Josef var korrespondent och vice VD. Rutger inledde varje arbetsdag med att gå en runda i fabriken för att förvissa sig om att pappersmaskinerna rullade. Han tog därför aldrig den vanliga entrén till sitt kontor-han gick fabriksvägen.

1980 sålde bruket Borgen till mångsysslaren Nils Erik Sundblad som bland annat ägnade sig åt uppvisning av Lipizzanerhingstar med Spanska ridskolan i Wien som förbild. Därefter inleddes en ny epok då Lennart Rohlin förvärvade och varsamt gjorde om Borgen till en konferensgård inom MIL-gårdarna. Borgen återinvigdes 1985 under stor pompa och ståt. På plats fanns inte mindre än två landshövdingar, från dåvarande Malmöhus respektive Kristianstads län.

[Informant: Rutger Larsson genom sina böcker *Klippan-Så byggde vi välfärden 1945-1971. Klippan-Vadan och varthän 1971-1993* och *Cirkeln slutet 1994-2002*.]

3. Ladugården.

Till bruken hörde ofta lantgårdar. När produktionen ökade och fabrikslokaler kunde byggas, behöll jordbruket sin roll som sidonäring för kärnverksamheten. Jordbruket kunde också knytas till verksamheten efter hand som ett komplement, vilket var fallet för pappersbruket. Enligt bolagsordningen från 1808 var en av brukets uppgifter att bedriva jordbruk.

Ladugården uppfördes på nuvarande plats i mitten av 1850-talet. Stallet fick en central funktion, då kanske gårdens viktigaste uppgift var att hålla bruket med arbetshästar. När lastbilar gjorde entré försvann hästarna succesivt. Ännu i slutet av 1960-talet hade gården omkring 120 djur, mjölkkor, ungdjur och kalvar. Sysslorna sköttes av fem anställda. Sent på kvällen tändes det ofta i ladugården. Det var direktör Rutger Larsson, som i sällskap av sin tax, gick kvällsrundan för att hälsa på djuren.

Jag tyckte om att vara koskötare. Alltid roligt att prata med djur. Jag sa till dem, gör så och inte så, berömde dem ibland.

Rörmjölkning och kylrum infördes först 1969/1970. Men redan efter några år beslutade Klippans kommun att inte tillåta djurhållning i tätbebyggt område. Den nya direktören Stig von Porat meddelade att kor och papper inte hör ihop. År 1974 såldes gården till kommunen och djuren auktionerades ut. Karl Erik Persson, tidigare traktorförare, tog över arrendet.

Ladugården behöll en plats i bruksbornas hjärta. Om somrarna var logen plats för gammeldans. År 1980 startade den nye ägaren Nils Erik Sundblad en spännande verksamhet med Lipizzanerhingstar, exklusiva bilar och flygplan. Efter en kort period med Klippans kommun som ägare övertog Lennart Rohlin ladugården och skapade ett konferenskoncept i kulturhistorisk miljö. Det har utvecklats till fyra konferensgårdar (Borgen, Villan, Magasinet och stallet) som går under samlingsnamnet MIL-gårdarna i Klippan.

[Informant: Karl-Erik Persson.]

4. Bruksskolan

Sven Magnus Sunnerdahl som ägde bruket 1825-1853 var filantrop och genomförde många sociala förbättringar. Som att erbjuda de anställda bostäder och att ge deras barn möjlighet att gå i skolan. Skolor fanns förvisso men de låg långt bort. Ofta fick barnen istället hjälpa till hemma. Pojkarna följde tidigt med fäder till bruket för att utföra enklare sysslor.

Sunnerdahl anslag i sitt testamente 6666 riksdaler till en skola för pappersbruksarbetarnas barn. Det skrevs 1853, elva år efter den första allmänna folkskolestadgan i Sverige. Först när brukets nya ägare skänkte en lämplig tomt och andra frågor retts ut inleddes arbetet med att bygga en skola. Arkitekt var Mauritz Frohm från Helsingborg och 1895 kom skolverksamheten igång. Mellan 1870 och 1900 hade antalet anställda fördubblats.

Under senare tid fungerade skolan som ett andra hem för barn mellan tre och nio år. Här fanns uteförskola, klass F till 5, resursskola och slöjdsalar som även användes av andra skolor. Alla kände varandra, utemiljön var bra och grupperna små. Skolan hade grön flagg för arbete med hållbar utveckling. Bruksskolan drevs av bruket innan Klippans kommun tog över. Årskullarna som fått sin undervisning i skolan är många. Skolavslutningen den 12 juni 2009 blev den sista. Bruksskolan lades ner, trots protester från både föräldrar och personal.

Flyttkartongerna har levererats och står väntande i korridorerna. I morgon möts eleverna för sista gången på Bruksskolans skolgård. Två veckor senare är det dags för förskoleavdelningen Mullvaden att flytta till Täppan i Klippan. Sedan ska lokalerna tömmas. En av eleverna, Julia ska börja i en ny skola till hösten. Mest kommer hon att sakna skolgårdens bästa klätterträd.

[Informant: Babs Carlberg och Ulla-Britt Grönvall.]

5. Konsumtorget.

Klippans bruk var ett samhälle i sig och var i stort sett självförsörjande genom eget lantbruk. De anställda fick en del av lönen i natura, som exempelvis potatis. Det, liksom möjligheten att handla på kredit, begränsade inflytandet över de egna inkomsterna. När antalet anställda ökade, växte behovet av affär. I början av 1900-talet fanns det 300 anställda på bruket och lant bruket fick allt svårare att försörja alla.

Konsumtionsföreningen i Klippan bildades 1902. Bruksledningen var till en början skeptisk men upplät så småningom ett av husen på området som affärslokal. Intresset bland de anställda var stort. En butik där all kunde gå in som delägare och där inköpen gjordes kontant innebar medbestämmande. De första konsumentkooperativa föreningarna hade bildats i Sverige redan 1850 och i slutet av århundradet fanns det drygt 200 föreningar. Med den fria handeln som föreningarna innebar tiofaldigades den svenska levnadsstandarden under 1900-talet.

Föreningen i Klippan fick en egen butik då det uppfördes en ny byggnad för ändamålet år 1926. Den tillkom några år efter de gulputsade bostäderna. I huset fanns det även en lägenhet och uthyrningsrum. Konsumbutiken blev aldrig stor utan behöll karaktär av lanthandel men med Konsums speciella förtecken.

En liten konsumaffär gav ökad frihet för konsumenterna. Förutom affären fanns det ett bageri i ett av hyreshusens källare där man kunde köpa nybakat bröd. Då de äldre bostäderna hade låg standard underlättades matlagningen av att det fanns både matservering på bruket hos Gerda Pawlac och senare personalmatsal. Under en period låg matsalen i villan som kallades Åsikten.

I takt med att livsmedelsbutiker etablerades i Klippan och att avstånden minskade med bilen, ökade konkurrensen. På 1970-talet stängde brukets eget Konsum för gott. Efter det användes lokalen under några år för utförsäljning av olika sorters papper. En av löneförmånerna var just att alla anställda fick paket med utskottspapper, toalett- och hushållspapper. De kollektivanställdas paket hade en färg och tjänstemännens en annan. De senare hade fri tillgång till produkterna med för andra var det begränsat.

[Informant: Marie-Louise Hjort.]

6. Brukets arbetarbostäder.

Under åren 1916-1920 uppfördes 16 parhus åt arbetare på Klippans bruk. De gulputsade husen som ligger intill fabriksområdet innehöll vardera två lägenheter med två rum, kök och källare. I likhet med byggandet av Bruksskolan var även dessa arbetsbostäder en frukt av direktör Magnus Sunnerdahls filantropiska tankar. Husen ritades av arkitekt Waldemar Johansson och uppfördes, efter bearbetning av maskininingenjör Hjalmar Andersson, enligt rådande trädgårdstadsideal. De hade likheter med andra bruksorter i nordvästra Skåne. Till husen hörde också inhägnade trädgårdar och uthus.

Behovet av arbetar- och tjänstebostäder var stort. På 1870-talet var antalet anställda omkring 100 och vid sekelskiftet år 1900 hade det ökat till 300. Några småhus hade uppförts på Backavången och en långa med åtta bostäder på bruksområdet. Innan dess inhystes arbetarna i fabriksbyggnaderna, Bostadsområdet utökades med ytterligare några hus på 1930-talet med det var först i slutet av 1940-talet som byggandet tog fart med egnahem öster om Krikavägen. Intill de putsade parhusen uppfördes två flerbostadshus och 1965 tillkom fem parhus i rött tegel.

En del av de invandrade arbetarna bodde i de äldre 1800-talshusen, utmed Krikavägen. De bostäderna var långt in på 1900-talet inte moderniserade. De hade ofta stampat jordgolv och saknade rinnande vatten. En del faciliteter hade inte inrättats eftersom det exempelvis fanns tvättmöjligheter på bruket. Den dåvarande direktören Malmros ansåg att dessa bostäder inte var människovänlig.

Intresset för de äldre husen på bruket väcktes dock genom bomässan 1985. Syftet var att visa husens kvaliteter och att det var möjligt att förtäta med anpassad arkitektur. Som helhet har bebyggelsen fått behålla karaktären av trädgårdsstad från 1910-talet.

[Informant: Ants Ilves.]

7. Tjänstemannavillorna och idrottsplatsen.

Till Klippans bruk hörde ett antal tjänstemannavillor. Förutom direktören hade det bara varit pappersmästaren som bott ståndsmässigt fram till slutet av 1800-talet. Då uppfördes några nya villor för detta ändamål, däribland två vid Forsmölledammen. Det första huset vid Forsmöllevägen byggdes 1916 när den dåvarande korrespondenten Josef Larsson stod i begrepp att gifta sig.

Det var bara ett par dagar kvar till julafton och från den öppna spisen i salongen hördes eldens sprakande. Genom fönstret skymtades en av brukets lastbilar som levererade julgranen. Den hämtades ur brukets egen skog och för tjänstemännen var den gratis. Arbetarna fick däremot köpa sin på torget utanför Konsum. Förmånen togs bort när fackföreningen, Pappersavdelning 66, hade fått mer makt.

För bruket var det viktigt att erbjuda nya tjänstemän bra boende. Under 1800-talet uppfördes villan nedanför fabriksområdet som senare fått namnet Åsikten. Den fungerade som personalmatsal under en period. Från slutet av samma sekel finns två villor vid Täppvägen som är uppförda som enfamiljsbostäder. Den finaste villan var dock överingenjörsvillan vid Backavången som byggdes 1900. Villastilen med utskjutande tak, snickerier och veranda skiljer sig från övrig bebyggelse.

Likaså var de två tjänstemannavillorna från 1916-1920 vid Forsmöllevägen avsevärt större än de samtida arbetarbostäderna. De var påkostade med centralt placerade umgängesytor. Arkitekturen bär tydliga drag av nationalromantik och jugend, vilket är typiskt för den tiden. Fortfarande finns uthus kvar, något som annars ofta försvinner.

Omsorgen för de anställdas hälsa speglas av att bruket lät anlägga en stor idrottsplats. Långt innan dess fanns det platser att spela fotboll på men först nu fick de en riktig plan. Det blev också startskottet för en livaktig verksamhet med matcher mot andra lag, vissa långväga ifrån. Bruket var dessutom inblandat i flera andra idrottssammanhang, inte minst boxning som kom att bli något av Klippans signum. Det fanns även tennisbana och skyttepaviljong.

[Informant: Bengt Bruhn.]

8. Forsmöllan.

Forsmöllan är en idyll med brokigt förflutet. Det har funnits kvarn, smedja, kraftstation, damm och bostäder här. Platsen har anor sedan 1365 då den omnämns första gången. Klippans bruk har genom åren hyst anställda i de flesta byggnaderna som har funnits vid möllan. Nordens äldsta pappersbruk har sedan lång tid tillbaka varit beroende av kraften från Forsmöllan och de två andra kraftstationerna längs Rönne å.

Ursprunget till Forsmöllans kraftstation var en mjölkvarn, som köptes av bruket 1898. Redan 1900 byggdes kvarnen om till kraftstation. Först för ångkraft och senare för eldrift. För att säkra vattentillförseln kompletterades kraftstationen med en damm i Rönne å strax ovanför Forsmöllan.

Smedjan, som numera går under namnet Pepparkakshuset, byggdes 1827. När den lades ner 1915 blev huset bostad för en arbetarfamilj på bruket. På höjden ovanför Forsmöllan ligger herrgården Borgen, inte att förväxla med direktörsbostaden Borgen. Här drev fröknarna Malmström åren 1908 till 1936 internat för flickor. Fröknarna byggde ett eget hus norr om gården. Fastigheten köptes av bruket runt 1940 för att bli tjänstebostäder.

Platsen är full av historier. När mjölnaren någon gång under 1800-talet hastigt omkom, ställdes familjen inför ett svårt val. Enligt lag fick kvinnor inte driva mjölkvarn, så möllarens frånfälle hölls hemligt. Istället blev det änkan och den då 12-årige sonen som drev verksamheten.

I början av 1980-talet revs den förfallna kraftstationen och en ny större anläggning stod klar 1983. Idag är den stora kvarnbyggnaden, liksom de bostadshus som låg vid dammen, sedan länge borta. Pepparkakshuset finns dock kvar, liksom Borgen och fröknarna Malmströms hus. Forsmöllan är i dag en fungerande kraftstation ägd av Skånska Energi och utgör en del i ett flitigt använt rekreationsområde. Dammen har ett rikt fågelliv och kanotuthyrning finns vid ån.

[Informant: Christer Jönsson och Lars Swenander.]

9. Backavången.

Arbetarbostäderna på Backavången, som ligger bakom Klippans bruk, tillkom i slutet av 1800-talet. I äldre tider inhystes arbetarna i fabrikslokalerna och senare i bostadslängor på bruket. Husen var de första arbetarbostäderna som uppfördes en bit bort från fabriken och är idag de äldsta bevarade arbetarbostäderna på bruket. På Backavången finns också en gård och alldeles intill ligger överingenjörsvillan.

Vid uppförandet av bostäder svarade bruket för byggmaterial. Standarden var låg men friheten att bo i ett eget hus betydde mycket. Trädgårdarna var relativt stora vilket möjliggjorde odling för husbehov. Från början bodde det två familjer i varje hus. Köket var gemensamt och förvaringen i källaren nåddes via en lucka i köksgolvet. Förutom nedervåningen användes även vindsutrymmena. Husen värmdes med vedkaminer och för att få värme upp till vinden borrades hål i golvet. Det var säkert kallt många gånger.

På Backavången var det god sammanhållning och närheten till allt underlättade vardagen. Det fanns alltid folk i rörelse på bruket, inte minst då produktionen pågick dygnet runt. Husen låg nära bruket vilket gjorde att man enkelt kunde springa hem och äta. På den tiden då det var vanligt med hemmafruar fanns det möjlighet att träffa familjen under dagen. Konsum låg på andra sidan bruket och med fiskbil och brödbil som kom ibland var det smidigt att göra sina inköp.

När barn nummer två var på väg, 1967, fick vi reda på att ett av husen i det gamla bostadsområdet Backavången skulle renoveras. Jag besökte personalavdelningen och anmälde mitt intresse för huset. Den 3 september flyttade vi in. Huset på 76 kvadratmeter hade fyra rum och kök. Hyran var 1859 kronor om året. Uppvärmningen var med oljepanna i källaren och oljan köptes av bruket för 146 kronor kubikmetern.

Idyllen på Backavången fick sig en törn 1971 när bruket byggde en sedimenteringsanläggning intill. Arbetarbostäderna har, eftersom de legat i vägen för en eventuell utbyggnad av bruket, varit rivningshotade flera gånger. Trots det har husen fått stå kvar och de boende har stannat. Sedan år 2000 har husen renoverats och används framförallt som sommarbostäder.

[Informant: Bengt Bruhn.]